

Висновки. Категорія часу і простору посідає домінуюче місце в концептуально-мовленнєвій, прагматичній і тематично-дискурсивній структурі текстів-оповідань про Голодомор 1932- 1933 рр. Мовними засобами реалізації категорії часу є: 1) слова, словосполучення, які безпосередньо передають семантичне значення часу, а також словосполучення, що позначають дати; 2) назви історичних осіб; 3) номінації історичних епох, реалій; 4) слова на позначення страв, пов'язаних з вказаним вище періодом; 5) усталені вислови, слогани як виразники культурно-часового періоду; 6) граматичні форми минулого часу. Мовними засобами реалізації просторового континууму є: 1) слова, семантичним змістом яких є просторові координати; 2) лексичні одиниці, що є назвами обмеженого простору; 3) прийменники просторового значення; 4) топоніми; 5) назви просторових меж; 6) дієслова з просторовою семантикою; 7) слова, що позначають відстань.

Література

1. Бачишина О. Б. Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 20 с.
2. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. пос. / Т. А. Єщенко. Київ: Академвидав, 2009. 297 с.
3. Єщенко Т. А. Категорія оцінки в текстах-народних оповіданнях про Голодомор (на прикладі Запорізької області) / Т. А. Єщенко // Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму). Львів: Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2019. С. 52 - 59.
4. Гошилик Н. С. Лексична репрезентація часу в системі сучасної англійської мови та публіцистичному дискурсі: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. 20 с.
5. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія / Н. Копистянська. Львів: Паіс, 2012. 344 с.
6. Національна книга пам'яті жертв Голодомору в Україні. Запорізька область / наук. ред. проф. Турченко Ф. Г. Запоріжжя: Дике поле, 2008. 1080 с.

УДК 811.161.272:323.1:316.347

МОВА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ САМОІДЕНТИЧНОСТІ НАРОДУ

Віталій Жадько,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри
суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету*

У статті обґрунтовується визначальна роль рідної мови для формування самоідентичності людини й народу. На цій основі здійснюється порівняння суб'єктивних іменників в українській і російській мовах, доводиться їх суттєва відмінність в напрямку соціокультурних та світоглядних орієнтацій, робиться висновок про те, що це різні народи.

Ключові слова: народ, мова, ідентичність, світогляд

Abstract. The article substantiates the decisive role of the native language for the formation of self-identity of man and people. On this basis, the comparison of subjective nouns in the Ukrainian and Russian languages, their significant difference in the direction of socio-cultural and ideological orientations, the conclusion that they are different peoples.

Keywords: people, language, identity, worldview.

Проблему тоталітаризму варто розглядати не лише в суто політико-правовому, але й у власне філологічному аспекті. Справа в тому, що колонізатори, завойовуючи інші народи, яких вони вважають нецивілізованими чужинцями, стикаються в першу чергу з чужою для них мовою. Звичайно, сприймається також і расова відмінність. Але, зважаючи на заявлену тему статті, зупинюсь на мовному факторі. Тим більше, що російських колонізаторів завжди дратувало те, що нібито зовні фактично споріднені з ними люди чомусь, для них це велика несподіванка, говорять «не по-человечески». Причому, такий мовний тоталітаризм час від часу сприймається навіть освіченими представниками людства, які висувають ідею створення штучної мови, яка б відразу зняла поділ народів на «своїх» і «чужих» і об'єднала їх назавжди. Проте, як відомо, створення есперанто показало свою неспроможність. Із чим зіштовхнулись, особливо в другій половині ХХ-го століття імперські країни при розпаді колоніальної системи. Так, Об'єднане Королівство Британії останні десятиліття постійно перебуває перед загрозою розпаду не в останню чергу через вікові мовні приниження народів на своїй спільній території. Аналогічно й керівництво СРСР пішло на «милостивий» дозвіл всім союзним «братнім» республікам в кінці 70-х років минулого століття ввести в їх Конституції право на національні мови як народотворюючі. Ясна річ, що не державо-утворюючі. Аналогічна небезпека цілком очевидна й для сучасної Росії. І це попри те, що фактично все населення національних суб'єктів Федерації вільно чи майже вільно володіє російською мовою. Потужний прояв у них ідеї державної незалежності, як можна це зі впевненістю припустити, зумовлений якраз бажанням позбутись тотальної залежності від зовсім недружніх об'ємів народу-асимілятора. Припущення ґрунтується на тому, що видатні мислителі, починаючи з Вчителя, Філософа, як іменують в цивілізованих, але донедавна вражених імперськими амбіціями, країнах Аристотеля, закінчуючи філософом №1 ХХ-го ст. М. Гайдеггером, вважали мовну єдність людей основою їх народотворчої й державотворчої соціокультурної й політичної цілісності. Адже не випадково Аристотель визначав людину у ролі політичної істоти, яка спроможна засобами мови міркувати про такі визначальні цивілізаційні цінності, як добро і зло, справедливість і несправедливість.

Відома гіпотеза Сепіра-Уорфа підтверджує наведені думки про вирішальну роль мови у становленні будь-якого народу в статусі самостійного суб'єкта соціокультурного розвитку. Згідно з нею народний загальний значно «більшою мірою будується підсвідомо, на основі мовних норм даної групи... Ми бачимо, чуємо і сприймаємо дійсність так, а не інакше, суттєвою мірою тому, що мовні норми нашого суспільства схиляють до певного вибору інтерпретації» [2, с. 198]. Ось чому будь-які спроби колонізаторів заглушити підсвідоме, яке відображає всю еволюцію становлення людини в якості мікрокосму, приречене на невдачу. Це розумів і радянський вчений Ф. Поршнев, стверджуючи, що «мова **нав'язує** (курсив мій – авт.) людині норми пізнання, мислення і соціальної поведінки: ми можемо пізнати, зрозуміти і здійснити тільки те, що закладено в нашій мові» [1, с.183]. Але його не чули ідеологи мовного геноциду по відношенню до сотень народів, які склали державу.

Отже, для подолання мовного тоталітаризму потрібно порівнювати суб'єктність, яку мають насамперед іменники в будь-якій мові. Це вкрай важливо, особливо якщо брати до уваги думку філософа-гуманіста Л. Фейербаха, який зазначав, що в німецькій мові слово мисль, думка – чоловічого роду. Саме тому, як видається, німецький народ дав світові приклади наукових досліджень фактично в будь-якій сфері життєдіяльності. Суб'єкт у власне філософському теоретико-пізнавальному розумінні – це джерело активності, до якої людину схиляє вроджена їй допитливість. Важливо також відзначити, що як філософія, так і філологія семантично означають любов до знань, до мудрості, оскільки вони – знання і вона – мудрість – притягують людину як до безпосе-

реднього об'єкта зацікавленого інтересу, так і до його сутності, яка виражається через писемні тексти в першу чергу. Адже *звучання* усного мовлення досить швидкоплинне, тому розкрити його *значення* за такий короткий час, а це миті, складно. Тому потрібно бути постійно у змістах текстів, у стані *мовомислення*.

У граматиці суб'єктність визначена через об'єкти, позначені іменниками чоловічого й жіночого роду. Оскільки свідомість своєю матерією має мову, наведемо її родові ознаки у споріднених українській та російській мовах. Так, в українській мові іменник *мова*, як і іменник *свідомість*, жіночого роду. Хоча її майже повною мірою визначають іменники чоловічого роду: *іменник, займенник, прикметник, дієприкметник, числівник, прислівник, дієприслівник, сполучник, вигук, підмет, присудок*. Навпаки, в російській мові домінують іменники середнього роду - *имя существительное, местоимение, прилагательное, причастие, деепричастие числительное, наречие, ударение, подлежащее, сказуемое*.

Суб'єктність в українській мові, як бачимо, визначена тим, що кожна людина утверджує себе через іменники чоловічого роду. Це чітко й виразно проявляється в індивідуалізмі, властивому українцеві та українці. Для них значно більш важливе власне ім'я, а не ім'я та по-батькові. Звідси й бажання при одруженні мати власну хату, а не жити разом із батьками, бо гуртове - чортове. В російській народній традиції, запозиченій з азіатських народів, має значення якраз те, чий ти син або чия донька. Як і гуртове, общинне, а не індивідуальне.

З іншого боку, в російській мові *глагол* - чоловічого роду. Ось звідки поетичне й потужне - *глаголом жечь сердца людей*. Значно потужніше, ніж в українській, де *дієслово* - середнього роду. На загал російська мова впливає своїм глаголом тому, що в цього народу домінує гуртове, колективне, общинне, а не індивідуальне начало. До речі, це *начало* також іменник середнього невизначеного роду, в той час як український іменник *початок* - чоловічого суб'єктного роду. На користь потужності впливу російської мови на людський загал і те, що в ній мова - *язык* - чоловічого роду, а в українській мова - жіночого. Як жінка принижена в Росії, так і мова, яку чомусь (? - їм це не зрозуміло!) хочуть мати українці, яких і яку вона не має жодного бажання визнати за щось автономне, самостійне, незалежне, самодіяльне, врешті - суб'єктне, народо-творче. Звідси Шевченкове: «Серце плакало, сміялось, Виливало мову».

Слід наголосити, що майже повне домінування в українській мові іменників чоловічого роду, які позначають її структурні складові, компенсує те, що власне суб'єктний іменник дієслово має середній рід. Як і те, що сама мова - жіночого роду. Це виявляється в тому, що попри всі її переслідування і заборони, вона існує, бо існують її видатні носії. Більше того, вона зберігає свою чистоту і цнотливість, адже жінку - МОВУ й дитину - НЕМОВАЯ - дієслово не можна принижувати, ображати, а тільки любити, оберігати, розвивати. Через це в ній відсутні скверні матерні слова, на які так багата мова російська.

Мова - це голос народної душі. Душа як суб'єкт пізнання - це насамперед органи відчуття. Так ось, *світогляд, дотик, слух, зір, нюх, смак, умовивід, висновок* - в українській мові все це іменники чоловічого суб'єктного роду. Натомість, в російській мові все це іменники середнього невизначеного роду - *мировоззрение, осязание, обоняние, зрение, мозаключение, заключение*. Правда, *слух і вкус* чоловічого роду. Але це не лише смакування чогось почутого смачного у виключно соціокультурній духовній площині, але також і скверно-слівного. Адже слово *язык* це також орган смаку, а не лише душі, тобто не лише *речь*. В українській мові це чітко розрізнено: мова - виключно орган душі. Це постійно наштавхує україномовну людину на заборону скверно-слів'я, бо душа - орган духовно-пізнавальний, а не фізіологічний.

Порівняймо наведені іменники, що позначають органи відчуття та форми мислення, в обох цих мовах під кутом зору їх впливу на спосіб поведінки людини, на її суб'єктність та суб'єктивність.

Світогляд. Чоловічий рід обмежує безплідний пошук визначення змісту даної категорії свідомості. Значення має те, що це форма **самосвідомості**. Вже перша її форма – **міфологічна** – стверджує людину в статусі безумовно автономної істоти, для якої істотним є властива їй самість. Дитина як немовля чітко проголошує те, що для неї істотно важливо бути в статусі **Я**. До цього її підштовхують всі індивідуалізовані органи відчуття. Справді, не можна мати загальні умовиводи й висновки від дотику, слуху, зору, смаку, нюху. Можна лише *узагальнювати*. Ось цю первинність **Я** якраз і виражають дані іменникової категорії чоловічого роду. Звідси й потреба в утвердженні гідності й достоїнства людини, починаючи з дитячого віку. Звідси й спротив дітей будь-яким формам насильства з боку дорослих, які, переходячи на інші щаблі світоглядної свідомості, фактично нищать основу самості кожної дитини.

Мировоззрение. Середній рід зазначених категорій спрямовує російськомовну людину, особливо ж глуху до інших форм світобачення та світосприйняття, на постійні пошуки, сумніви. Тому їх обмежують зовнішнім примусом. І в наш, а не лише радянський, час філософська думка Росії визначає світогляд як систему відповідних вчень, які за людину визначають її місце в природному та суспільному середовищі. На противагу цьому вчені Інституту філософії АН УРСР навіть у добу СРСР визначали світогляд як форму суспільної **самосвідомості**. Це був свосередній евфемізм: хто мав розумні очі, міг бачити, що наголос робився на самосвідомості. Тому щирий вільнолюбний українець робить власний висновок і умовивід на основі власних відчуттів і почуттів. Звичайно, вони не завжди істинні, але це не дає права державі, як і суспільному загалу, позбавляти людину свободи волі. Звідси й спротив агресії не лише військовій, але ще більшою мірою соціокультурній, лінгвістичній.

На завершення. Більш детально світоглядні й ціннісні відмінності іменникової лексики в українській та російській мовах досліджені мною у монографії «Мова як чинник формування світоглядно-ментальних орієнтацій народу (Порівняльний аналіз іменників української та російської мов)» [1]. В ній проаналізовано близько 2,5 тисяч іменників зазначених мов. Їх аналіз дозволив зробити висновки, які я наведу.

Так, із 950 іменників української мови чоловічого роду 107 у російській мові змінили рід на жіночий, а 171 іменник – на середній. Тобто, зміна зачепила майже 29,5%. Причому, зміна на жіночий рід склала 11,5%, на середній – 18,0%. Вкрай важливо відзначити суттєву фонетичну відмінність споріднених за смыслом іменників. Загалом вона складає 482 слова, що складає 50,1%.

Із 827 іменників української мови жіночого роду в російській мові 109 іменників змінили рід на чоловічий, 277 іменник – на середній. Тобто, у процентному відношенні зміна зачепила майже 46,7%. Причому, зміна на чоловічий рід склала 13,2%, на середній – 33,5%. Вкрай важливо відзначити повну або майже повну фонетичну відмінність споріднених за смыслом іменників. Загалом вона складає 560 слів, що складає 67,6%. Якщо взяти іменники чоловічого й жіночого родів, проаналізована кількість яких складає 1777, то зміна кореневого фонетичного звучання зачепила 1042 слова, що складає 58,6%. Йдеться насамперед про питомі слова. Запозичена лексика, яка в обох мовах складає понад 60%, звичайно, зменшує відмінності.

Якщо взяти загальну кількість іменників чоловічого та жіночого родів як суб'єктних в українській та російській мовах, то безумовна перевага на боці українських. Це співвідношення 1777 до 1113, або 62,6% до 37,4%. Звідси й суттєва перевага українців у прогнозованості й надійності їх дій. Особливо на рівні освічених людей, на рівні еліт.

Із 660 іменників української мови середнього роду 80 іменників у російській мові змінили рід на чоловічий, 94 іменники – на жіночий. Тобто, у процентному відношенні зміна торкнулася майже 26,4%. Причому, зміна на чоловічий рід склала

12,1%, на жіночий – 14,3%. Фонетична відмінність споріднених за змістом іменників торкнулася 396 слів. Якщо порівнювати із обраними 660 іменниками в українській мові, взявши за міру порівняння російські слова без синонімів, то маємо 60%.

Склавши разом іменники всіх трьох родів, отримуємо такі підсумкові результати. Загалом 2437 іменників української мови змінили звучання у 1438 іменників у російській мові, що складає 59%. Це надто серйозний аргумент на користь того, що це різні мови й різні народи. Якщо ж загальна кількість спорідненої лексики за офіційними мовознавчими даними складає 38%, то це наслідок суттєвого впливу спільної запозиченої лексики, яка, як вище зазначалось, складає понад 60%. Також варто відзначити, що загалом 660 іменникам середнього роду в українській мові відповідає – разом із синонімами – 1023 іменники середнього роду в російській мові. Це складає 64,5% всієї лексичної іменникової вибірки, взятої для аналізу. Тобто, середній невизначений рід, що більшою мірою відображає суб'єктивність людини як метод і спосіб її суб'єктивності, характеризує властиву російському народу ментально-світоглядну мотивацію його буття. З одного боку, це цікаво розмаїтістю проявів поведінки, але, з іншого, подібна непрогнозованість небезпечна і для самого народу, і для його сусідів. В українському варіанті це співвідношення інше. А саме: 660 іменників середнього роду складають відносно 2437 іменників всіх родів вибірки всього 22,9%. Звичайно, що дослідження не врахувало всіх аспектів впливу мови на свідомість людини, в тому числі вибірка не взяла всього іменникового запасу. Проте рівень похибки не буде перевищувати декількох відсотків і не вплине на загальні висновки щодо ментальних і світоглядних відмінностей, які характеризують соціально-культурний портрет двох народів.

Який **висновок** можна запропонувати? Тільки той, що людину творить мова. Але не мова одного народу, а мова як субстанціональна основа Буття та арсенал для пізнавально-аналітичного мислення. Для цього потрібно зробити мову основним народо-творчим навчально-освітнім предметом, що поза всякими сумнівами буде сприяти істинній філософсько-філологічній інтернаціональній сутності людини, витіснивши з її світоглядно-мотиваційної сфери свідомості всі лукаві політико-партійні потуги.

Література

1. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) : Монография : М., «Мысль», 1974. 487 с.
2. Слобин Г., Грин Дж. Психолінгвістика / Пер. с англ., под общей ред. и предисл. А.А. Леонтьева : М., «Прогресс», 1976. 350 с.

УДК 811.161.2'373

МЕТАФОРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІДЕОЛОГЕМ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО ДИСКУРСУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана Калиновська,

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Киево-Могилянська академія»

У статті на матеріалі текстів партійних документів Комуністичної партії Радянського Союзу розглядаються особливості репрезентації базових ідеологем українського радянського дискурсу ХХ століття метафоричними моделями руху, будівництва, ро-